

ВІДГУК
офіційного опонента на дисертацію
ЗАКАЛЬ Орисі Орестівни
на тему: «Захист кліматичних прав людини: питання теорії і практики»,
подану на здобуття ступеня доктора філософії в галузі 08 «Право»
за спеціальністю 081 «Право»

Актуальність теми дослідження.

На сьогодні клімат розглядається як особливо важливий природний ресурс, здатний приносити користь та вигоду країнам і народам там, де він сприятливий, і навпаки, збитки там, де він нестабільний та мінливий. Прояви глобальних кліматичних змін вимагають прийняття відповідних рішень на національному рівні та злагодженого механізму координації і співпраці між усіма країнами. З огляду на економічні й екологічні реалії, наявні тенденції та загрози розвитку, людство повинно бути готовим, умовно кажучи, спрацювати на випередження, знизивши темпи антроповантаження на екосистему, хоча, як вважають фахівці, процеси, пов'язані із подальшими змінами клімату та їх наслідки є незворотними. Важливо усвідомлювати потребу адаптації до нових умов та реалій, пов'язаних із проявами та наслідками кліматичних викликів. Зміна клімату посилює соціальні нерівності між різними групами населення та найбільше впливає на життя вразливих груп, спричиняючи кліматичну несправедливість. Відтак зміни клімату, що відбуваються, в майбутньому можуть призвести до перерозподілу цього важливого природного ресурсу серед різних країн і народів та спричинити конфлікт їхніх інтересів. Важливо, щоб держави, які вже борються з реальними наслідками зміни клімату, захищали права своїх громадян. Такий стан справ зумовлює необхідність вивчення генези, особливостей феноменології та з'ясування аксіології кліматичних прав як якісно нового етапу в еволюції системи людських прав. Саме тому дослідження проблем захисту кліматичних прав людини як на національному, так і міжнародному рівнях, забезпеченості їх ефективним

правореалізаційним механізмом, має займати пріоритетне місце серед національних інтересів України, що виявляється у виборі теми, яка на сьогодні надзвичайно актуальна.

Аргументи, представлені в роботі при обґрунтуванні актуальності дослідження, є цілком підставними і беззаперечними. Зважаючи на те, що тематика захисту кліматичних прав людини у праволюдному та в еколого-правовому дискурсах сучасної юриспруденції не є вивченою на достатньому науковому рівні, дисертанткою слушно вказується на необхідності формування наукових засад концепції кліматичних прав людини в контексті міжнародно-правового та національного еколого-правового розвитку.

Ступінь обґрунтованості наукових положень висновків і рекомендацій, сформульованих в дисертації, їх новизна та достовірність.

Основні положення, висновки і рекомендації, представлені у дисертації О.О. Закаль, є в достатній мірі аргументованими. Зміст та основні положення роботи ґрунтуються на засадничих положеннях правової доктрини, власних об'єктивних теоретичних аргументах і судженнях та є достовірно обґрунтованими. Дисертація відповідає необхідним вимогам щодо наукової новизни. До найбільш вагомих наукових положень, що характеризуються новизною або її елементами, слід віднести наступні:

Насамперед, варто відзначити теоретико-методологічний характер першого розділу роботи, в якому закладені ґрунтовні підвалини до розуміння сутності базового для даного дослідження поняття кліматичних прав у контексті реалізації праволюдного підходу. Імпонує системність і різносторонність у підходах й до аналізу поняття «захист кліматичних прав людини». Під таким захистом запропоновано розуміти систематичну, цілеспрямовану, здійснювану в межах правових норм (як міжнародних, так і національних) діяльність уповноважених (міжнародних та державних) органів та їх посадових осіб (як у межах національного правопорядку, так і на міжнародноправовому рівні), спрямовану на визнання й інституціалізацію

кліматичних прав людини в позитивному праві, їх відновлення (у разі порушення), сприяння їх реалізації, а також недопущення або попередження їх порушення в майбутньому із застосуванням правових засобів реагування на ці прояви.

Новаторський підхід до характеристики теоретичних аспектів теми дозволив дисертантці вийти на науково обґрунтовану систему кліматичних прав як внутрішньо пов'язану сукупність підгрупи екологічних прав людини, виникнення якої детерміноване процесами внутрішньої диференціації екологічних прав та потребами реагування на загрози людським правам в умовах зміни клімату, що набула характеру екологічної кризи. Означена система диференційована на три підгрупи кліматичних прав: матеріальні, процесуальні (процедурні) та кліматичні права людей, які перебувають у вразливому становищі.

Всілякої підтримки і схвалення заслуговує ретельність, з якою в роботі аналізується нормативно-правова база дослідження: від актів міжнародного права до приписів вітчизняних нормативно-правових актів. При цьому проаналізовані нормативно-правові акти України, в яких зустрічаємо окремі приклади фіксації певних кліматичних прав людини, однак фіксуються ці права доволі безсистемно, що засвідчує відсутність єдиного концептуального бачення законодавцем способів утілення правової доктрини людиноцентризму в акти кліматичного законодавства України. На базі такого аналізу робляться висновки щодо проблемних сфер в правовому регулюванні і визначаються напрями його вдосконалення. Зокрема, переконливо доведено, що натепер далеко не всі кліматичні права людини отримали свою належну правову імплементацію, що зумовлено несталістю відповідних наукових та юридичних уявлень щодо їх розвитку, несформованістю їх системи, різним їх сприйняттям у різних країнах.

В дисертаційному дослідженні з використанням порівняльно-правового методу наукового пошуку розглядається кращий досвід міжнародно-правового визнання кліматичних прав людини, що значною мірою вплинуло

на стимулювання бурхливого розвитку кліматичного законодавства різних країн, зокрема, сприяло закріпленню кліматичних прав людини на конституційному й законодавчому рівнях у національних правових системах. Безумовним вкладом в науку є здійснений в роботі аналіз актів міжнародного права, якими передбачаються судові інструменти захисту кліматичних прав людини.

Безумовну наукову цінність становить вперше здійснене системне дослідження специфіки інституціалізації ключових кліматичних прав людини, а саме права на інформацію про зміни клімату та їх наслідки; права на участь у формуванні та реалізації політики у сфері зміни клімату (кліматичної політики); права на збалансований кліматичний розвиток; права на запобігання антропогенним викидам парникових газів.

Хочеться особливо відзначити збалансованість в дослідженні загальнотеоретичних та прикладних аспектів.

Безсумнівною перевагою роботи є використання широкого кола науково-теоретичних, методологічних, емпіричних джерел як національного, так і зарубіжного, міжнародного характеру, на які посилається авторка, що свідчить про високий рівень її фахової обізнаності і підготовки. Перелік використаної літератури налічує 571 найменування. Дисертантка виявила належний рівень знання та вміння аналітичного опрацювання вітчизняної та значної кількості джерел іноземної наукової літератури не тільки еколого-правового характеру, а й неюридичного змісту.

У зв'язку із вищенаведеним можна дійти висновку щодо оригінальності, самостійності та наукової новизни дисертаційної роботи, яка подана на рецензування.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами.

Як слідує зі Вступу до дисертаційного дослідження, робота виконана відповідно до Плану наукових досліджень і розробок. Тема дисертації безпосередньо пов'язана з п. 1.1 та 1.13 Пріоритетних напрямів

фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права Стратегії розвитку Національної академії правових наук України на 2021-2025 роки від 26.03.2021 р. № 12-21.

Рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачкою методологією наукової діяльності.

Метою дисертаційного дослідження є сформулювати наукові засади концепції кліматичних прав людини в контексті міжнародно-правового та національного еколого-правового розвитку.

Для досягнення зазначеної мети здобувачкою у повному обсязі виконано такі завдання:

- розкриття загальної характеристики прав і свобод людини;
- розгляд типології поколінь людських прав та місця в ній кліматичних прав;
- висвітлення історико-методологічних основ захисту кліматичних прав людини;
- окреслення загальної характеристика та проблем імплементації кліматичних прав людини;
- аналіз міжнародно-правової основи інституціалізації і захисту кліматичних прав людини;
- з'ясування специфіки конституційного захисту кліматичних прав людини;
- висвітлення особливостей законодавчого та судового захисту кліматичних прав людини;
- окреслення міжнародного досвіду судового захисту кліматичних прав людини;
- дослідження особливостей реалізації і захисту основних кліматичних прав людини (зокрема, права на безпечне для життя і здоров'я довкілля, права на інформацію про зміни клімату та їх наслідки, права на участь у прийнятті управлінських рішень у сфері зміни клімату, права на збалансований

кліматичний розвиток та права на запобігання антропогенним викидам парникових газів).

Ефективному виконанню поставлених завдань сприяла застосована здобувачкою методологія наукового дослідження. Авторкою застосовано різноманітні методи наукового аналізу досліджуваних проблем, здійснена критична оцінка положень національного та міжнародного законодавства. В процесі дослідження було використано широкий спектр як загальнонаукових (філософських), так і спеціальних методів та прийомів наукового пізнання, застосування яких дало можливість всебічно проаналізувати об'єкт дослідження.

Практичне значення і впровадження одержаних результатів дослідження.

Обґрунтовані дисертанткою висновки є практично значущими та реалістичними. Висновки та пропозиції, сформульовані в дисертації можуть бути використані як в процесі формування та подальшого вдосконалення кліматичного законодавства, так і в правозастосовній діяльності, спрямованій на регулювання відносин захисту кліматичних прав.

Також матеріали дослідження можуть бути використані при підготовці навчальних програм, лекцій, підручників, тестових завдань і дидактичних матеріалів з початкових дисциплін «Екологічне право України», «Екологічне право зарубіжних країн», «Кліматичне право України», «Кліматичне право зарубіжних країн», спецкурсу «Кліматичний конституціоналізм».

Повнота викладу в опублікованих працях наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Ступінь апробації дисертаційної роботи.

Основні положення дисертації, що виносяться на захист, належним чином відображені в 9 наукових статтях та 4 тезах доповідей на наукових і науково-практичних конференціях. Важливо відзначити, що окремі положення дисертаційного дослідження були враховані при розробці та внесенні змін до

Комплексної міської цільової програми екологічного благополуччя міста Києва на 2022 - 2025 роки та підготовці проєкту Стратегії розвитку міста Києва до 2035 року.

Оформлення дисертації.

Дисертація оформлена згідно з нормативними вимогами і стандартами з дотриманням системного викладення матеріалу. Робота написана державною мовою, стиль викладення матеріалу – науковий, літературний. Текст дисертації переважно позбавлений граматичних та орфографічних помилок, а також технічних недоліків. Основні положення, висновки, пропозиції та рекомендації дисертації в цілому характеризуються послідовністю, аргументованістю і завершеністю.

Дисертаційне дослідження Закаль Орисі Орестівни на тему «Захист кліматичних прав людини: питання теорії і практики» виконане на належному науково-дослідницькому рівні, містить науково обґрунтовані теоретичні результати, які є особистими здобутками авторки, мають практичну цінність і позитивне значення для подальших наукових розробок актуальних проблем захисту кліматичних прав. Дисертація є цілісною, завершеною науково-прикладною працею. Наукові положення, висновки, рекомендації дисертантки належним чином аргументовані, достовірні та новітні. Рецензована дисертація містить раніше не захищені наукові положення та отримані автором нові науково обґрунтовані результати, які в сукупності спрямовані на розв’язання важливої наукової проблеми щодо захисту кліматичних прав.

Дискусійні положення та зауваження щодо змісту дисертації.

Надаючи у цілому високу позитивну оцінку положенням і результатам дисертаційного дослідження Закаль Орисі Орестівни, водночас необхідно звернути увагу на деякі спірні, недостатньо аргументовані чи неповною мірою

досліджені положення, що можуть бути предметом наукової дискусії під час захисту дисертаційного дослідження.

1. З аналізу змісту дефініції «захист кліматичних прав людини» вбачається, що авторка тлумачить дану конструкцію в найширшому розумінні. В цьому випадку воно об'єднує в собі категорії «охорона», «забезпечення» та «здійснення» певного виду прав. Всі названі категорії діалектично взаємопов'язані, вони є елементами один одного: не можна забезпечувати, не захищаючи і не охороняючи, так само як не можна охороняти, не захищаючи і не забезпечуючи. Водночас, категорія захист прав людини, в основному, використовується у вузькому значенні, тобто необхідність в останньому виникає при реальному зазіханні на них або в результаті їхнього порушення. Тобто захист – це разова ситуація, викликана порушенням прав, що вимагає активної протидії посяганню. Виходячи зі змісту авторського визначення очевидно йдеться про більш структурований підхід, який передбачає не тільки захист порушених кліматичних прав, а їх забезпечення загалом, що включає процес інституалізації та визнання кліматичних прав, механізм їх реалізації (здійснення), охорону та захист тощо. Було б цікаво почути думку дисертантки, який із вказаних термінів є все таки найоптимальнішим в контексті вищезазначеного.

2. Одне із ключових положень наукової новизни – обґрунтування незавершеності процесу інституалізації кліматичних прав екологічному праві України і зарубіжних країн, з чим абсолютно погоджуємось. В роботі неодноразово підкреслюється фрагментарний характер державної політики у сфері зміни клімату в Україні, відсутність в законодавчих актах посилянь на поняття кліматичних прав, а тим більше – на їх систему, що передбачало б визнання їхньої множинності. Зі сформульованих висновків дисертації не достатньо зрозумілою залишилася власна позиція авторки щодо оптимальної, на її думку, моделі законодавчого забезпечення кліматичних прав саме на національному рівні (на рівні самостійного спеціального закону, на рівні

розділу у загальному законі, на рівні складової майбутнього кодифікованого акту тощо).

3. В ході дослідження сутності права на участь у формуванні та в реалізації кліматичної політики доцільно було б відобразити практичні аспекти реалізації даного права в Україні, цікаво було б почути в ході захисту, чи є приклади участі зацікавленої екологічної громадськості в т.зв. кліматичних протестах, чи інших заходах, спрямованих на забезпечення кліматичних прав?

4. При визначенні кліматичних прав авторка пропонує розуміти їх як різновид (підгрупу) системи екологічних прав. Водночас в основному тексті дослідження неодноразово вказується на недостатнє відмежування зазначеної групи прав від комплексу екологічних прав. То ж яка позиція авторки щодо місця кліматичних прав в загальній системі прав людини – це самостійна група прав, що перебуває на початковій стадії правової легітимізації чи різновид екологічних прав? Чітке розмежування, тобто обґрунтування факту «народження нових прав людини» (стор. 64) зумовлює необхідність вироблення дієвих механізмів їх реалізації, і навпаки, визначення кліматичних прав підвидом екологічних прав дозволить застосовувати ті механізми реалізації та захисту, що на сьогодні вже визначені для екологічних прав громадян (їх об'єднань).

Разом з тим, зазначені зауваження у своїй більшості є дискусійними або носять рекомендаційний характер, спрямовані на стимулювання подальших авторських наукових пошуків, не применшують належного рівня рецензованого дослідження і не впливають на загальну позитивну оцінку роботи в цілому.

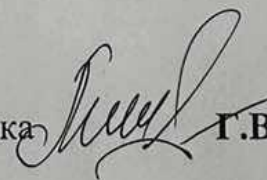
Загальний висновок

Дисертаційне дослідження Закаль Ориси Орестівни на тему «Захист кліматичних прав людини: питання теорії і практики» за змістом, ступенем новизни представлених результатів, їх науковою обґрунтованістю, методологічною основою, характером сформульованих в роботі висновків відповідає вимогам, які ставляться до дисертацій на здобуття ступеня доктора філософії.

Рецензована робота відповідає галузі знань 08 «Право» спеціальності 081 «Право», вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами), наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44, а її авторка – Закаль Орися Орестівна заслуговує на присудження їй ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Офіційний опонент –

кандидатка юридичних наук,
доцентка кафедри трудового, екологічного
та аграрного права Прикарпатського
національного університету імені Василя Стефаника

Г.В. Мороз

